

مارکس له (پیشہ کی رخنہ له فلسفہ فہی حہقی ہیگل) دا تم نامانجہش دهخاتہ روو، له ههمان کاتیشدا به توندی نہ یاری به رانبہر رخنہ فیو ریخ له ٹایین دنوٹنی. مارکس ٹہوی پھسہند کرد کہ مرؤف دروستکاری ٹایینہ، به لام دہیوت: مرؤف بریتییہ له جیہانی مرؤف و کومہل و دہولت. خودی دہولت و کومہل مامہلہی شیواوی ٹایین دہبارہی جیہان دروست دہکن، چونکہ خو یان جیہانیک کی هہلگہ راوہن.

ٹایین ہینانہ دی و سہماندن کی خہ یالییہ بو مرؤف، چونکہ مرؤف واقعیییہ تی راستہ قینہی نییہ، یان لیبی بیبہش کراوہ. خہ بات به رانبہر ٹایین به شیوہی ناراستہ وخو، خہ باتہ به رانبہر جیہانیک کہ بوٹوبہ رامہ مہینہ وییہ کہی ٹایینہ. ٹایین ٹہ فیونی مرؤف کانا، به ختہ وہری راستہ قینہی مرؤف پیویستی به نابوودی ٹایینہ، چونکہ ٹایین به ختہ وہری خہ یالی ٹہوانہ، نہک به ختہ وہری راستہ قینہ، بو یہ کاتیک دہمانہ ویت ٹہوان له کوٹوبہ ندی و ہم و درؤکانی خو یان دہبارہی هہلومہ رجہ کانی (ژیانیان) رزگارین، راستییہ کہی دہ بیت داواي ٹہوہیان لی بکہین له کوٹی ٹہو هہلومہ رجانہ رزگارین کہ ٹہو درؤ و و ہمانہ یان ہینا و تہ دی. کاتیک پہردہ له سہر شیوازی پیرو زکراوی له خو بیگانہ بوونی مرؤف هہلده دہ بنہ وہ، ٹہوکاتہ یہ کہ مین ٹہرکی فلسفہ فی له خزمہ تی میٹروودا جیبہ جی دہ کہین کہ ٹہویش پہردہ هہلمالینہ له سہر شیوازه ناپیرو زہ کانی له خو نامو بوونی مرؤف. سہر ٹہ نجام رخنہ له مہلہ کووت دادہ بہ زئی بو رخنہ له ناسووت، رخنہی ٹایین بہرہو رخنہ له یاسا و رخنہ له ٹیلاہیات بہرہو رخنہی سیاست دہگوڑی.

سہبارت بہ چہ کی رخنہ، مارکس دہیہ ویت ریبازی رخنہ یی و فلسفہ فی خو روونتر بکاتہ وہ: چہ کی رخنہ

مارکس و ہیومانیزم

و- نا: ٹہ کرہمی میہرداد
(سلیمان)

(۲ - ۲)

مارکس

دهسه لات دانیشتووه. ئامانجی مارکس ئه وه بوو که مرۆقه کان به ته وای له سروشتی خویمان وهک بوونیتی کۆمه لایه تی هۆشیار بکریته وه و له هه مان کاتیشدا، له شایسته یی هه مان هۆشیاریدا، بتوانن ئاماده ییه کانی خویمان له ئه و په ری فره بی و ئاکامیدا، به ره و سه رکه وتن به رن. به که مگرتن، یان گۆرینی تاک بوونیتی گشتی، هه رگیز له لای مارکس نه بووه. مارکس خوازباری کۆمه لایک بووه که تییدا سه رچاوه ی هه موو دژایه تییه تاکیه کان له ناو بچیت. به پروای ئه و کاتیک ئه م دژایه تییه نه روو ده دن که ژیا نی سیاسی له کۆمه لای مه ده نی جیا بکریته وه و به ناچار ی گۆشه گیری نیوان مرۆقه کانیش ده رده که ون، مارکس پروای وایه دامه زراوه ی خاوه نداریتی تاییه تی به و مانایه ده بیت که خه لک ته نیا بتوانن تاکیتی خویمان له به رانه ر که سانی دیکه دا بپارێزن (نهک ئازادی و سه روه ری خویمان بپارێزن!).

هه ر له سه ره تاوه، ره خنه ی مارکس له کۆمه لای مه وجود، ته نیا له چوارچێوه ی وینا کردنی جیهانیکی نوێ مانای ده بیت، له و جیهانه دا گرنگی کۆمه لایه تی ژیا نی هه ر تاکیک به بی هیچ نیوه ندا کاریک له لای خودی ئه و روون و دیا ره، به لام تاکیتی ئه و له لیکچوونی بی ره نگیدا نقوم نابیت، پشیمه رچی ئه م ئه ندیشه یه له وه دایه که ئاشکرا کردنی ته وای تاییه ته ندی نیوان به رژه وه ندی گشتی و تاک پشیمینی کراوه زه مینه (خۆپه رستییه)

به هیچ شتیه یه ک له جیا تی ره خنه ی چه ک به کارنا یه ت، ته نیا به هیزی ماتریالی ده توانریت به رانه ر هیزه ماتریالییه کان راوه ستین، به لام تیوری له دوای ئه وه ی خه لک کۆده کاته وه، ده بیته هیزیکی ماددی. تیوری ئه و کاته به م شتیه یه ده بیت که هۆکار و به لگه کانی ریشه یی بن، که رادیکال ده بیت. رادیکال بوون ئه وه یه که شته کان له ره گوریشه وه بناسین، بو مرۆف ره گوریشه هه ر خودی مرۆقه.

نابوودی شتیه یه کی تاییه تی له سته م، ده بیت به مانای نابوودی هه موو سته مه کان بیت که ئه ویش رزگار بوونی هه موو مرۆقا یه تییه. بو ئه م مه به سته مارکس ئه ندیشه ی (تاییه تی خۆی) ده ربا ره ی سۆسیالیزم شتیه ساز کردبوو، ده لیت:

«سۆسیالیزم ئه وه نییه که شتیاویتیکی ژیا نی سیاسی بخریته جیگای شتیاویتیکی دیکه، به لکو سۆسیالیزم بریتیه له نابوودی ته وای سیاسی. له و تاره کانی هاوینی سالی ۱۸۴۴ و له گۆقاری بو پششه وه (فۆرشارتس) ی پارسیدا نووسیوی: «به بی روحیکی سیاسی، شۆرش کۆمه لایه تی مه یسه ر نابیت، به لام روحی کۆمه لایه تی ده توانی بیت به شۆرشیکی سیاسی. شۆرش له سه ره تا دا کاریکی سیاسییه و هینانه دی سیاسی به بی سه رنگون کردنی رژی می کۆن نایه ته دی، به لام کاتیک ریکه ستن و سازمانی سۆسیالیزم ده ست پی ده کات، کاتیک ئامانجی راسته قینه و روحه که ی ئاشکرا ده بیت، ئه و کاته کار ی سیاسی خۆی داده مانی و فری ده دات.»

ده بیت ئامازه به خالیکی گرنگ بکه ین که به پشچه وانه ی پروای به رده وامی نه یارانی مارکس، به رنامه ی سۆسیالیزمی ئه و هه رگیز، سه ره تا تا ئاکام، نه هیشتنی تاکبا وه ری (فردیت) و هاوئاست کردنی هه مووان نه بووه له ریکای (به رژه وه ندی گشتی)، بی گومان ئه م ره ههنده له لای سۆسیالیسته کانی پیش مارکس و یوتۆپیاکانی سه رده می رۆشنگه ریش به ئیلهام له نه ربیتی کۆمۆنیزمی مه سیحی، هه روه ها له نیوان سۆسیالیسته کانی سه ده ی نۆزده ش ده بینرا.

به لام به پروای مارکس، سۆسیالیزم مانای رزگاری ته وای تاکه له ریکای نابوود کردنی ئه و وه مه رازدارانه ی که ژیا نی کۆمه لایه تی ده گۆرن به جیهانیکی بیگانه و له و جیهانه شدا بیروکراسی نامۆ له سه ر ته ختی

تایبه‌ت‌کانیش له‌به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و له‌یه‌کیتی یه‌هادا له‌گه‌ل گشت له‌ناو‌بچن. مارکس بر‌وای وابو‌ئه و کۆمه‌له‌ی زه‌مینه و سه‌رچاوه‌ی هه‌موو جیا‌وازی و دژایه‌تی و توندوتیژییه‌کانی تیدا له‌ناو چووه، نه‌ک ته‌نیا شایانی ویناکردنه، به‌لکو له‌پییازی می‌ژوودا له‌به‌نامه‌ی کاری رۆژدایه.

5- دیموکراسی: نازادی سیاسی و نازادی مرۆڤ:

له‌سیستمی پاشاییدا له‌گه‌ل مرۆڤی یاسا روه‌به‌رووین، به‌لام له‌دیموکراسی له‌گه‌ل یاسای مرۆڤ. هیگل (دیدگای خۆی) له‌ده‌وله‌ته‌وه ده‌ست پچ ده‌کات و مرۆڤ به‌ده‌وله‌ت، له‌شیه‌وه‌یه‌که‌یدا ده‌گۆریته‌وه. دیموکراسی له‌مرۆڤه‌وه ده‌ست پیده‌کات و ده‌وله‌ت ده‌کات، یان ده‌گۆریت به‌مرۆڤی بابه‌تی بوون، یان ده‌یکات به‌به‌شیک له‌مرۆڤایه‌تی، هه‌روه‌ک چۆن تاین مرۆڤی دروست نه‌کردووه، به‌لکو مرۆڤ دروستکاری تاینه، یاساش مرۆڤی دروست نه‌کردووه، به‌لکو مرۆڤ یاسای هیناوه‌ته‌دی.

مارکس روانگه‌ی خۆی ده‌باره‌ی پرسه‌کانی دیموکراسی ده‌خاته‌روو: بوونی مرۆڤ له‌پیناوی یاسادا نییه، به‌لکو ده‌بیت یاسا له‌پیناوی مرۆڤدا بیت. (له‌دیموکراسیدا) یاسا یه‌کته‌که له‌روخساره‌کانی مرۆڤ، له‌کاتی‌کدا له‌شیه‌وازه‌کانی دیکه‌ی ده‌وله‌تدا، مرۆڤ یه‌کته‌که له‌روخساره‌کانی یاسا. ته‌واوی شیه‌وه‌کانی ده‌وله‌ت (جگه له‌دیموکراسی) شیه‌وازی دیار و تایبه‌تین بۆ ده‌وله‌ت، به‌لام دیموکراسی یه‌کبوونی راسته‌قینه‌ی گشته له‌گه‌ل خوده‌کان. روانگه‌ی مارکس ده‌باره‌ی دیموکراسی به‌ناشکرا بریتیه له‌دیموکراسی راسته‌قینه و مرۆڤی، نه‌ک کۆماری بۆرژوازی، هه‌رپۆیه‌ش ده‌نوووسی: له‌دیموکراسیدا، ده‌وله‌ت وه‌ک پرسی تایبه‌تی تاکه‌کان، ره‌وشیکی ته‌واو تایبه‌ته و وه‌ک پرسیکی گشتیش به‌راستی ره‌هه‌ندی گشتی هه‌یه، واته پرسیکی تایبه‌ت و گشتیه‌یه و له‌ناوه‌رۆکیشدا جیانین. له‌م دوا‌ییانه‌دا فرهنسییه‌کان (مه‌به‌ست سان سیمۆن و لایه‌نگرانی) ئەم پرسه‌یان به‌م شیه‌وه‌یه ناساندووه که له‌دیموکراسی راسته‌قینه‌دا ده‌وله‌تی سیاسی نامینی، ئەم پرسه‌ تا ئەو جیگایه دروسته که ده‌وله‌تی سیاسی، یان هه‌ر پیکهاته‌یه‌کی سیاسی، ده‌بیت وه‌ک پرسیکی گشتی و سه‌رانسه‌ری چاوی لینه‌کریت.

به‌لام ده‌بیت ئه‌وه‌ش بزانی‌ن ئه‌و کاته‌ی مارکس

دیموکراسی به‌فراوانتر و راستتر له‌کۆماری بۆرژوازی ده‌بینی، بر‌وای به‌وه نییه که ده‌وله‌ت ده‌بیت به‌یه‌کجاری نه‌مینی (وه‌ک بر‌وای ئانارشیه‌سته‌کان)، به‌لکو بر‌وای وابووه که نه‌مانی شیه‌وه‌یه‌کی سیاسی به‌ره‌و شیه‌وی ناسیاسی به‌قوناغ ده‌بیت، که ره‌وه‌ند و ئامانجه‌که‌ی ده‌بیت به‌دیاریکردنی چاره‌نوووسی مرۆڤه‌کان به‌ده‌ستی خۆیان. له‌وه‌ قوناغه‌دا ده‌وله‌تی سیاسی ئازاد به‌ره‌و ئه‌وه ده‌چیت که ببیت به‌ده‌وله‌ت به‌مانای راسته‌قینه که به‌ریتیگای نازادی سیاسی و مرۆڤی ته‌واودا به‌ره‌و دیموکراسی راسته‌قینه‌ی بچیت، که واته دیدگای مارکس بۆ دیموکراسی راسته‌قینه که به‌ته‌نیا شیه‌وازی پیوست به‌ده‌وله‌ت ده‌بناسی، ئه‌وه‌یه که دیموکراسی ده‌بیت نازادی سیاسی و مرۆڤی به‌تینیتته‌دی.

ئه‌م شیه‌وازه له‌ده‌وله‌تی ئازاد نیوه‌ندکاریکه له‌نیوان مرۆڤ و به‌ده‌سته‌تینانی نازادییه مرۆڤیه‌کان، که له‌وه‌یدا مرۆڤه‌کان ده‌بیت به‌هه‌رمه‌ند بن له‌نازادییه‌کان (مافی سیاسی و مه‌ده‌نی) و له‌نازادییه مرۆڤیه‌کانیش (نازادی هیتز و تواناییه‌کانی مرۆڤ له‌هینانه‌دی نازادی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری)، ئەگه‌رچی نازادی سیاسی ئومیدی کۆتایی مارکس نییه، به‌لام له‌لای ئه‌وه هه‌نگاویکی مه‌زنه بۆ پێشه‌وه، که خۆی ده‌لێت: هه‌رچه‌ند ئەم شیه‌وازه له‌نازادی، شیه‌وی کۆتایی نازادی مرۆڤ نییه، چونکه هیشتا مرۆڤایه‌تی له‌ناو سیستمی جیهانییدا ئەم نازادییه‌ی نه‌هیناوه‌ته‌دی، به‌لام هه‌نگاویکی گرنگه بۆ پێشه‌وه، یان به‌ره‌و ئه‌و ئامانجه.

ده‌وله‌تی سیاسی ئازاد، یان دیموکراسی دلخوازی مارکس ئه‌و نیوه‌ندکاره‌یه که مرۆڤه‌کان له‌وه‌ریتیگایه‌وه ته‌واوی ئامانج و خه‌ون و نازادییه‌کانی خۆیان ده‌هیننه‌دی و ده‌وله‌تی ئازاد به‌پیتی ماهیه‌ته‌که‌ی بریتیه له‌هینانه‌دی ژبانی چۆنایه‌تی شایسته و به‌رپز بۆ مرۆڤ له‌به‌رانبه‌ر ژبانی ماددی که ئیستا ده‌سه‌لاتداره، یان ده‌سه‌لاتدار کراوه. ده‌وله‌تی دیموکراتیک، یان دیموکراسی راسته‌قینه بۆ سه‌لماندن و هینانه‌دی خۆی پیوستی به‌تاین و نه‌ته‌وه و چینه‌کان نییه، به‌لکو ئه‌وان نادیده ده‌گریت، به‌لام هه‌موو ره‌هه‌نده مرۆڤیه‌کانی تاک له‌جیا‌وازییه‌کاندا شایسته و به‌رپز ته‌ماشادا ده‌کات. سه‌ره‌نجام ده‌وله‌ت ده‌بیتته نوینه‌ری راسته‌قینه‌ی هه‌موو کۆمه‌ل و هه‌موو به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان. مارکس به‌پێچه‌وانه‌ی هیگل کارکرده‌کانی ده‌وله‌ت به‌وه نازانی که ته‌نیا به‌ریکه‌وت

پیتوهندی به تاکه کانه وه هه بیت، به لکو ئەم پیتوهندی و نزیکایه تییه وهک پرسیتیکی جه وهه ری و پیتوبست دهناسینی. هیگل کارکردنه کانی دهولت له ناوخوی دهولت و به شپوهی داپراو (تهجیدی) شی دهکاته وه، به لام مارکس مرۆف له روانگهی سروشتی کۆمه لایه تی نهک تاییه تی به نوینه ری کارکرده کان و مه رجه عییه تی دهولت ده زانی. له لای هیگل مرۆف شپوه، یان کۆپی دووم و زهینی دهولته. له لای مارکس دهولته تی دیموکراسی له مرۆقه وه دهست پی دهکات و دهولت دهکات، یان دهگۆریت به مرۆقی بابه تی کراو. له لای مارکس ئامانجی دیموکراسی گۆرینی سه ره له نوئ و سه ره له به ری دهولته به ئامرازیک له دهستی مرۆف و له پیناوی مرۆف، یان مارکس دهیه وئ سروشتی له خۆناموی بنه ما سیاسیه کان نه هیلئ. ته نیا دهولته تیک دهولته ته که ئامانجه کانی مرۆف بهیته دهی، دهولته تی نادیموکرات له بنه مادا دهولته نییه. کۆمه ل و دهولته له لای مارکس، ئەو ژینگه یه یه که تیییدا مرۆقه کان دهستیان به ئازادییه راسته قینه کان بگات، ژینگه یه که نایه کسانی و نامۆبوونی مرۆف به رانه ر مرۆف و له ئەنجامدا سته می مرۆف بو مرۆف به راستی نه هیلئ، نهک ته نیا له به یان و له خه یال و له نووسراوه ره سمیه کاند. (۱)

۶- دیموکراسی: ئازادی، یه کسانی:

له سالی ۱۸۴۳ و له نووسراوی «پرسی یه هوود» مارکس ئازادی و رزگاربوونی سیاسی به ههنگاوێکی مهزن بو پیشه وه دهرخیتئ که دوایه مین شپوازی ئازادییه له ناو سیستمی سه رمایه داریدا، به لام شپوازی کۆتایی نییه بو رزگاربوونی مرۆبی. به بی گرنگیدان به هه لۆتستی مارکس به رانه ر دیموکراسی به مانای کۆمه لایه تی، یان مرۆبی، ناتوانین گرنگی و مه به سته کانی ئەندیشه ی سیاسی ئەو بناسین، یه کیک له گرنگترین ئەو خالانه شه که لاوازی تیوری بزاقی سۆسیالیستی سه رده می مارکس نیشان ده دات که به ره می دواکه وتوویی بزاقی کرێکاری سه ده ی نۆزده م بو. خودی پرس و باسه کانی دیموکراسی، به مانای ئە مرۆبی، داوامان لی دهکات له شپوازه کانی چه مکی ئازادی مرۆبی و سیاسی و دیموکراسی باشتر بیر بکه یه نه وه و بو ئەلته رناتیقه جیاوازه کانیش وه لامه کان ئاماده بکه ین. بیروپراکانی ئەم سه رده مه ش بو ئازادی

مرۆبی و له نه یاری به رانه ر چه مکی لیبرالیزی نوئ سه باره ت به دیموکراسی، جیاوازی به یان ده که ن. پرسه کانی ئیستای دیموکراسی و هه لۆتسته کانی ره خه به رانه ر به مۆدیرنیزی سه رمایه داری مارکس به یه کیک له ره خه گرانی مۆدیرنی دهناسیتن و ده بنه زه مینه و هۆکاره کانی په یدا بوونی شپوازی جیاوازی دیموکراسی به رانه ر گوتاری ره سمی و ده سه لاتداری دیموکراسی سیاسی و دیموکراسی نوینه رایه تی ئەم سه رده مه.

ناشنا بوون به باوه ری مارکس ده رباره ی دیموکراسی و ئازادی مرۆبی، تواناییمان ده داتی که هه لۆتستمان به رانه ر په یدا بوونی دیموکراسی میللی، یان خه لکی له سه ده ی بیسته مدا روونتر بکه یه وه. هه لبه ت تیگه یشتنی لینین و کۆمۆنیزی روسی و کۆمۆنیزی چین، له گه ل هه لۆتستی مارکس نهک یه کسان نین، به لکو ته واو جیاواز و نه یاریشن. ره خه له بزاقی ناسراو به مارکسیزم له سه ده ی بیست به جیا له چه مک و هه لۆتستی لینین و لینیزم، که خراپترین شپواز و هه لۆتستی نه یار بووه له گه ل مارکس، ده بیته کارێکی مه حال. سه ره ئه نجام تیگه یشتن له چه مکی مارکس بو دیموکراسی و ئازادی، ده توانی باشتر سه رچاوه و ره سه نی هه ژموونگه رایبی و لیبرالیزی نوئ و دیکتاتۆری که به ناوی دیموکراسیه وه کاربان ده کرد، روونتر بکاته وه.

ره خه ی مارکس له دیموکراسی سیاسی (یان وهک خۆی ده لی دیموکراسی بۆرژوابی) ته نیا به شپک نییه له به دبینی و بیزاری سۆسیالیستیکی رادیکال و شۆرشگێر به رانه ر دهولت و کۆمه لی بۆرژوابی، به لکو له وه دایه که ئەو بو ئەم ره خه و نه یارییه بۆچوونی گرنگ و روو له ئایینده ی هه یه که ده بیت ئیمه بیزانین. داکۆیکارانی دیموکراسی سیاسی، یه کسانی و مافه کانی مرۆف وهک یه کسانی سیاسی و یه کسانی له ئەندیشه دا دهناسیتن و له م هه لومه رجه شدا (یه کسانی هاوولاتیان به رانه ر یاسا) ئەو ئەنجامه به ده ست ده هیتن که له کۆمه لی مۆدیرندا ته واوی هاوولاتیان یه کسانن. مارکس له گه ل ئەم حوکمه ی تیوری لیبرالیزمدا نه بوو، په یگیری ئەو بو ئەوه بوو که یه کسانی سیاسی ته نیا یه کسانیه کی رووکه شه و نابیته یه کسانی واقیعی و راسته قینه، چونکه له کۆمه لی سه رمایه داریدا که خاوه نی چینه جیاواز و نه یار و دابه شکراوه کانه، یه کسانی راسته قینه بوونی نییه. له کۆمه لی چینه یه تیدا به شی سه ره کی سامانی کۆمه لایه تی

له ږتگای دابه شکردنی کاری کومه لایه تی له بهر دهستی خاوه ندرایتی که مینه دایه، نه و که مینه یه ی کارناکه ن و زحمه ت ناکیشن و هم مو هوکاره کانی بهرهم هینانین له دهستدایه و بهر ده وامن له چه وسانه وهی زورینه ی کومه ل. له م کومه لانه دا یه کسان ی راسته قینه به مانای یه کسان ی ماددی و یه کسان ی له سامان و ژباندا نابینرین. به پروای مارکس، دیوکراسی بریتیه له و کومه لایه ی که ده بیت زورترین سنور و ژبان ی یه کسان ی کومه لایه تی تیدا به دهست بیت. خودی نه و زورجار نه م شتوازه له دیوکراسی به دیوکراسی کومه لایه تی ناوده بات. مارکس وهک رۆسو ره خنه ی له دیوکراسی ناراسته وخو، یان دیوکراسی نوینه رایه تیش گرتوه، چونکه له م جوړه دیوکراسیه دا خه لک ناتوان بهرهمه ند بن له دنگ و نوینه رایه تی راسته وخوی خو یان. مارکس (له سه زمان ی رۆسو) ده لیت: من چون ده توانم ته نانه ت بو کاتیکی سنورداریش ویستی خو م به یه کیتیکی دیکه بسپیرم؟ چون ده توانم دلنیا بم بهرانبه ر به هر بیر و هه لویتستیکی نه و نوینه رانه ده رباره ی نه و پرسانه ی که نه م رۆسو بو من روون نین، ته نانه ت هه ستیان پیناکه م، که هه لویتست و بیری خو یان نییه و دا کوکیه له من؟

له میژوی دیوکراسیدا یه کیتک له پرسه گرنه گه کانی نه وه بو که هه ردو مانای دیوکراسی له پیتش سالی ۱۸۴۸ که سالی شوړشه گرنه گه کانی دیوکراسی و نازادیه له زوربه ی ولاتانی نه وروپا، پتوه ندی نیوان نازادی و یه کسان ی بووه. شتوازی یه که می دیوکراسی دلنیا بوون بووه له نازادیه کانی تاک و هاوولاتیان و حکومه تیش بهرپر سبار بووه له وهی که نازادی مرؤف له مه ترسییه کان بپاریزی. شتوازی دووه می دیوکراسیش دلنیا بوونه وهیه له یه کسان ی و بیرمندان و شاره زیان نه و کومه لایه یان به راستی به نازاد و نه و حکومه ته یان به شایسته ی ناوی دیوکراتی ناسیوه که یه کسان ی نیوان هاوولاتیان دابین دهکات و ده پاریزی. گوزارشتی دووه م بو دیوکراسی که له ناو بالی چه پی شوړشگیرانی فره نسا و په یروانی بابؤفدا باویوه، ریشه یان له نه ندیشه ی رۆسو دا بووه که سه ره رای په سندکردنی جیاوازیه سروشتیه کانی نیوان مرؤف، دلنیا ییان له یه کسان ی کومه لایه تی و نابووری نیوان تاکه کانی کومه ل کردوه. بهرانبه ر چه مکی دووه می دیوکراسی، کانت که بن گومان بهرانبه ر بیروای رۆسو به هیچ شتوه یه ک نه باری

نه نواندوه، باسی یه کسان ی و نازادی کردوه و داوهریه کی نوئی هیناوه ته دی. نه و ده نووسی که بوونی نایه کسانیه کان له ناو خه لکدا سه رچاوه ی ده وله مه ندی هه موو نه و شتانه یه که خراپن، هه روه ها هه موو نه وانه ی که باشن، به لام نه لکسی دو توکوبل له کتیبی (دیوکراسی له نه مریکا)، دیوکراسی به مانا کومه لایه تییه که ی شی ده کاتوه و له نیوان یه کسان ی کومه لایه تی و دیوکراسی کومه لایه تییدا دیدگاکانی خو ی ده باته پیتشه وه. له م باره شه وه ریمون نارون نووسیویه تی: «توکفوبل زاروه ی دیوکراسی زیاتر بو رۆشنکردنه وهی شتوازی تیک له کومه ل به کارده هینی نه ک شتوازی تیک له ده سالات. به پروای نه و، دیوکراسی بریتیه له یه کسان کردنی هه لومه رجه کانی خه لک و کومه ل. نه و کومه ل دیوکراتیکه که جیاوازیه کانی کار و پیتشه و چینه کان تیدا نامیتن و ته وای تاکه کان له باری کومه لایه تییدا یه کسان و نه م یه کسانیه ش (به پروای توکفوبل) له بیروباوه ردا نییه که کارتیکی مه حاله و یه کسانیش نییه له باری نابووریدا که له لای نه و زور سه خته. یه کسان ی کومه لایه تی له وه دایه که جیاوازیه میراتی و سروشتیه کان نابیت له هه لومه رجه کومه لایه تییدا بمیتن و کاریان پی بکرتت، هه موو کارو پیتشه کان و هه موو پله و شایسته ییه کان ده بیت بو هه موان یه کسان بن.» دیدگای بنه رته ی توکفوبل له وه دایه که یه کسان ی کومه لایه تی و حکومه ته ی دیوکراتی ده بیت پیکه وه بن و هینانه دی نه م دووانه ش له چوارچیوه ی کومه لایه مه وجود (کومه لایه سه رمایه داری) به ته وای ده بیت. توکفوبل پروای به و مه ته له، یان نه یینیه نه بو که رۆسو ده رباره ی دیوکراسی باسی ده کرد: له نیوان یه کسان ی سیاسی و هاوولاتی له گه ل یه کسان ی کومه لایه تییدا که لیتیک هه یه.

مارکس به خو پتندنه وهی نووسینه کانی رۆسو به و تاکامه گه یشتبوو: له کومه لایه بنیادناو له سه ر بنه مای خاوه ندرایتی هه ولدان بو یه کسان ی کومه لایه تی به ناچاری له یه که مین قوناغه کاندانا بیتته هو ی بوون و فراوانکردنی نازادیه کان. نه م پرسه له بیری مارکسدا جیگیروو، بهر ده وام له نووسینه کانیدا ده رده که وت و تا سه رته نجام له نووسراوی «ره خنه ی بهرنامه ی گوتا» به روونی به یانی کرد. شکستی سنوره کانی کومه لایه مه وجود، به هو ی خه باتی بهر ده وام بو هینانه دی نازادی، نه و ده رسه بوو که مارکس له رۆسو فیری بوو، که بو باسه که مان زور

گرنگه. بیرکردنه وه له چه مکی کۆمه لایه تی دیموکراسی به ره و نیاز و پیتوبستی نه و پرسه مان ده بات که له بنه ره ته وه ئازادی له گه ل ده سه لاتی سیاسی دا کۆنا کرینه وه، یان ها وئا هه نگ نین. له به که مین نووسینه کانی مارکس که چه مکی دیموکراسی به هه مان مانای ده ولت به کار ده هیته، بۆ نمونه له نووسراوی «ره خه له فه لسه فه ی حقه هیگل» دا ده خو ئینه وه: «له سه رده می مؤ دیرندا فره نسویه کان له وه تیگه یشتن که له دیموکراسی راسته قینه دا، ده ولت تی سیاسی له نا و ده چیت.»، راستیه که ی ویتای مارکس هه مان نه و بۆ چونه به که سالانی دو ات له نووسراوه کانی ده رباره ی کۆمۆنی پاریس نووسیه تی: نه مانای ده ولت، په یدا بوونی سه ره تا کان و هه لومه رجه پیتوبسته کان بۆ هه لوه شان وه ی خا وه ندرایتی تایبه تی، خا وه ندرایتی گشتی هۆکاره کانی به ره مه یتان له لایه ن به ره م هینه رانی ها وکار، فه راهم ده کات. نه م هه لوتیسته به رانه ر دیموکراسی که مارکس په یره ی له رۆ سو ده کات، نا کوکی سه ره کی له چه مکی دیموکراسیدا به یان ده کات و با وه ری به وه یه تا نه و کاته ی له زه مینه و سه رچا وه واقعییه کانی چالاکی ئابووری کۆمه لئی مؤ دیرندا بنیادی نایه کسانای هه بیت و پیتوبسته رجی پیتوبسته کۆمه لایه تی و ئابوورییه کان بیت، ده ولت وه ک هیترکی هه ژموندار به سه ر کۆمه لدا ده سه لاتداری ده کات، به لام له خزمه تی چینه ده ولت مه ند و بالا کاندای هه بیت، تا نه و کاته ی که ده ولت بوونی هه بیت، ناتوانین با سی یه کسانای سیاسی بکه ین. مارکس وه ک رۆ سو پر وای به وه یه که له کۆمه لئی دامه زرا و له سه ر نایه کسانای خا وه ندار، ئازادی بی سنوور زیاتر له خه ونیک ناییت و هیتانه دی سه خته. پر وادارانای نه م چه مکه (هه ر نه وه نده ی ده سه لاتیان گرت ه ده ست) نا چار ده بن به رانه ر نه و که سانه بوه ستن که خا وازیاری سنووردار کردن و که مکردنه وه ی ئازادی و یه کسانیه کانن و له کرداردا ئازادی نه وانیش سنووردار ده کن.

مارکس له ره خه ی خۆی به رانه ر په یره ی هیگل به و ئاکامه گه یشتن و تا کۆتایی ژیانیشی هه روا بییری ده کرده وه: هه لوه شان وه ی خا وه ندرایتی تایبه تی بۆ هۆکاره کانی به ره م هیتان و هه لوه شان وه ی ده ولت ده بنه زه مینه ی جیگیر بوونی پیتوبسته کۆمه لایه تی نو ئی که به ته واوی له گه ل رابوردودا جیا وازه و له ویدا هه له کانی

یه کسانای کۆمه لایه تی بۆ تا که کان ده ره خسین و سه ره نه نجام به ده سه ته یتانی ئازادی راسته قینه فه راهم ده بیت. پیتوبسته هیتانه دی نه م ئامانجه، مارکس ده یوبست بۆ دیموکراسی هه مان مانای کۆمه لایه تی له نا و خودی کۆمه لئی چینه تییدا به کار به یت. نه و به ده سه ته یتانی یه کسانای ئابووری و کۆمه لایه تی راسته قینه ی له کۆمه لئی سه رمایه داریدا به مه حال، یان نامومکین ده بین، یان ده یوت دیموکراسی به مانا کۆمه لایه تی و ئابوورییه که ی که مه به ستی یه کسانیه، له چوارچێوه ی کۆمه ل و پیتوبسته کۆمه لایه تی و ئابوورییه کانی سه رمایه داریدا نایه ته دی.

سه رده میتک پیتوبسته مارکس، ئادام فیرگسون به راشکاوی نووسیه بو ی: به هۆی سیستمی کار له کارگه کان و هه بوونی نه و هه موو جیا وازییه ئابووری و کۆمه لایه تییه، ئیدی با سی مرۆقی ئازاد له کۆمه لئی مه دده نی ها وچه رخدا شتیکی زیاتر له گالته نییه. فیرگسون له کتیبی «میترووی کۆمه لئی مه دده نی» ده نووسی: «ئیمه نه ته وه یه کمان له کۆبله دروست کردو وه و خا وه نی ها وولاتییه ئازاد نین». نه م وته یه پر وای بیرمه ندیکی سۆسیالیست نه بو، به لکو فه یله سو فیکی لایه نگری (دیفید هیوم) و (جۆن لۆک).

مارکس له دوای شکستی شو رشه کانی ۱۸۴۸، دیموکراسی به مانای قوناعی تیتوبسته بوون له کۆمه لئی سه رمایه داری بۆ کۆمه لئی ئایینه ده بین و پر وای به بوونی ده ولت تی دیموکراتی بۆرژوا بی نه بو. پیتوبسته ئه نگلز له سالای ۱۸۴۵ و له گوتاری «نمونه ی کوشتاریکی نو ئی له نه لمان» دا نووسیه بو ی: «دیموکراسی و کۆمۆنیزم تا نه و جیگایه ی پیتوبسته یان به چینی کرێکاره وه هه بیت، یه ک مانایان هه یه». مه به ستی ئه نگلز له دیموکراسی، کۆبوونه وه ی ده سه لاتی سیاسییه له ده ستی زۆرینه ی خه لک، بۆ هیتانه دی ئالوگۆری کۆمه لایه تی. «شو رشی دیموکراتی به ته واوی به مانای شو رشی کۆمه لایه تی پرۆلیتاریا دیت»، ته نانه ت پارێزه ران و داکۆکیکارانی دیموکراسی بۆرژوا بییش بانگه وازی نه وه ناکه ن که دیموکراسی به هه مان مانای یه کسانای ته واوی کۆمه لایه تی ده بیت و نالین که جیگیرکردنی نه م شتوبه له ئازادی و یه کسانای سیاسی و نه م سیستمه سیاسییه ش، نایه کسانیه ئابووری و کۆمه لایه تییه کان له نا و ده بن. هه رکاتیک دیموکراسی به مانای یه کسانای ته وا و ره های تا که کان بناسین، یان

به به کسانى ته و اوای کومه لایه تی سه پیری بکهین، نه و کاته ناتوانین نکولی بکهین که له هیچ دهسه لاتیکی ئیستای دیموکراتدا و له هیچ نه زمونیکی دواى مارکس به دهست نه هاتوه.

به لام هیندهی پیوهندی به خهباتی دیموکراتیک، یان داکوکی له نازادی هه بیت، دیدگا و هه لوتیستی مارکس نه وه بو که ده بیت چینی کریکار و سوسیالیسته کان له ریزی پیشه وهی خهباتی دیموکراتی و داکوکی له نازادی خهبات بکهن و پرولیتاریا نه گهر هه مووان رزگار و نازاد نه کات، ناتوانیت خوئی نازاد بیت. مه رجی دووه می ساماندان بهم خهباته بو نازادی و دیموکراسی له وه دایه که چینی کریکار بتوانیت دروشم و تامانج و رینمایى سه ره به خوئی خوئی هه بیت و له دیموکراسی و نازادی روو کهش، یان ته نیا (سیاسی) بوژرواکان خوئی جیابکاته وه و به ره ی دیموکراسی و نازادی به مانای یه کسانى کومه لایه تی و تابووری سازمان بدات و بیباته پیشه وه، و پرای نه وانهش مارکس نازادی سیاسی و نه ندیشه و به بیان به بوونی پوزه تیف، یان زهمینه ی گونجاوی نازادی ده ناسیتن و نازادی به مه رجی سروشتی پیشه و تنی کومه لی مرؤقایه تی ده زانی.

خهبات بو نالوگوری دیموکراسی و نازادی سیاسی به ره و دیموکراسی و نازادی به مانای یه کسانى کومه لایه تی و تابووری، یان ههروهک خودی مارکس ده لیت هینانه دی نازادی مرؤیی و به دهست هینانی مرؤقایه تییه کی راسته قینه، له سه رده می مه وجود و له کومه لی سه رمایه داریدا به وه ده بیت که زهمینه و تامرازه سیاسیه کانی بوژروای بو زهمینه و سه رچاوه مرؤییه کانی خهبات بوژریان و نایینه به کی باشتر بگوریت. مارکس له سالی ۱۸۸۰ و (له پیشه کی به نامه ی پارتی کریکارانی فرهنسا) نووسی: «ته رخانکردنی گشتی - تامرازه کانی به ره هم هینان - بو پرولیتاریا ده بیت له رتگی ته و اوای نه و نامرازانه وه بیت که له دهستیدایه. له نیوان نه م هؤکارانه دا مافی دهنگدانی گشتیه که ده بیت له شتوازی تا ئیستای که نامرازی سه رکوت و فریوی چینی دهسه لاتداره، به نامرازی رزگاری چینی کریکار بگوریت.»، ته نانه ت باس له وهش دهکات که هه لی گه یشتن به سوسیالیزم به سوود وه رگرتن له نامرازی یاسایی و ناشتیخواز ردت ناکه نه وه، نه مه شی له کونفرانسی ئینته رناسیونالی یه که می سالی ۱۸۷۲ له

نه مستردام باس کرد، له ویدا مارکس به روونی باسی سی ولاتی نه مریکا، به ریتانیا و هؤلاند دهکات که خهباتی یاسایی و ناشتییه به بو کریکاران و ئینته رناسیونال شتوازی سه ره کی خهباته، چونکه له و سی ولاته دا هؤکاره کانی خهباتی نازادی و سیاسی و ناشتییه به دهست هاتوون، یان «فه راهم کراون!»، به لام ولاتانی دیکه ی نه وسا که نه م ماف و نازادییه نایان تیدا نه بوو، خهبات رتگا و رتساکانی دیکه ش به دهست ده هیتن. (۲)

۷- مرؤقباوه ری له لای مارکس:

رایا دؤنایشکایا پیتش سه ره له دانی دووه مین جهنگی جیهانی، نه و کاته ی خه ریکی سازدانه وه ی تیوری سه رمایه داریی ده وله تی بوو وهک قوناغیکی نوئی سه رمایه داری جیهانی، توانی دهستنووسه کانی مارکس که ئیستتا به ناوی (دهستنووسه تابووری و فه لسه فییه کانی ۱۸۴۴) ناسراون، بخوئیته وه. نه و به سه ختی که وته ژتیرکاریه ریی نه م نووسینه وه یه که مین که سیش بوو که بو زمانی ئینگلیزی وه ری گیرا. به پیچه وانه ی زور له مارکسیسته کانی نه و سه رده مه که بروایان و ابوو مرؤقباوه ری ته نیا به شیکه له نووسینه کانی سه رده می لاویتی مارکس، دؤنایشکایا نه م مرؤقباوه رییه ی به پرسى بریارده ری ته و اوای فه لسه فه ی مارکس زانی و هه ره له سه ره نه م بنه مایه ش له «کومونیزمی» سه رمایه داری ده وله تی جیای کرده وه.

ئیمه له سه رده میتکدا ده ژین که «کومونیزمی» سیاسی و ره سمی شکستیان هیناوه، سه رمایه داری خوئی به پیروز و سه ره که وتوو ده زانی و هه ندیک له چه په کانیش مارکسیزم به مردوو ده زانن، به لام فه لسه فه، یان دیدگای مرؤقباوه ری مارکس چرای رینماییه که ده توانی بنیادی پرژیمه توتالیتاره کانی سوؤقیهت و چین و سه رمایه داری رؤژئاواش بخاته به ره رخنه و بیسه لمینتی که ره خنه ی مارکس له سه رمایه داری دروسته و نه و نه لته رناتیفه ی نه و بو سه رمایه داری ده بخاته روو، هیشتا زیندووو. گرنگی و کاریگه ری شیکردنه وه کانی رایا دؤنایشکایا له کتیبی (مارکسیزم و نازادی) که یه که م جار له سالی ۱۹۵۸ له نه مریکا چاپ کرا و تا ئیستا چندان جار چاپ کراوه ته وه و به زمانه کانی ژاپونی، فرهنسی، ئیتالیا، ئیسپانیا و چینی چاپ کراوه و تازه ترین چاپیشی له سالی ۲۰۰۰ به زمانی ئینگلیزی بوو که له ویدا چه مکه جوان و مرؤقباوه ره کانی مارکس له

دهستنوسه‌کانی ۱۸۴۴ و گرۆندریسه و به‌شی به‌که‌م و دووه‌می کتیبی (سه‌رمایه) ده‌بنه ره‌خنه و ئاسته‌نگ بۆ سه‌رمایه‌داری ده‌وله‌تی به‌ناو کۆمۆنیستی و سه‌رمایه‌داری رۆژئاوا. ئەو بنیادی دیالیکتیکی و مرۆقباوه‌ری ته‌واوی ره‌خنه‌ی مارکس له‌ ئابووری سیاسی ده‌خاته به‌رنامه‌ی کاره‌وه. ئەوه‌ی که مارکس به «به‌ره‌مه‌پێنانی به‌ها»، یان گۆرینی کاری زیندووی (دیاریکراو) به‌کاری مردووی (موجه‌رهد - دابراو) له‌رێگای «کاتی پێوستی کۆمه‌لایه‌تی کار» ده‌یناسینی، چه‌مکیک بوو که مارکس به «تایبه‌تمه‌ندی جیاکه‌روه‌ی» سه‌رمایه‌داری ده‌زانێ و دۆنایه‌سکایا له‌وه دنیامان ده‌کاته‌وه که ئەم شێوازه‌ی کار، ماهیه‌تی سه‌رمایه‌داری هه‌ر کۆمه‌لێک ده‌سه‌لمینی، جا ئەو کۆمه‌له‌ خۆی به‌سه‌رمایه‌داری بزانی، یان نه‌زانی. ئێمه له‌ سه‌رده‌می‌کدا ده‌ژین له‌لایه‌ک سه‌رمایه‌داری خۆی بێ رکا به‌ر ده‌زانێ و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه رژیمی به‌ره‌مه‌پێنانی به‌هاکان به‌هۆی کاری له‌خۆی‌گانه‌کراو، یان (دابراو) که بنه‌ماکه‌ی (کاتی پێوستی کۆمه‌لایه‌تی کاره) هه‌رچی زیاتر و خیراتر ته‌نجام ده‌دریت، زۆرترین مرۆقه‌کانی زه‌وی به‌ره‌وه هه‌ژاری و نامۆبوون بردووه و ژینگه‌ی جیهانی‌شی خستووه‌ته‌ بۆسه‌ی نابوودبوونه‌وه. گه‌رانه‌وه بۆ دیدگا و وێنای مارکس له‌ سه‌رمایه‌داری و ئەو ئەلته‌رناتیفه‌ی که به‌رانه‌ری ده‌یخاته‌روو، بۆ ئێمه که شکست و نابوودی سه‌رمایه‌داری ده‌وله‌ت‌مان به‌ناوی کۆمۆنیزمه‌وه بینی، کاریکی گرنگ و زیندووه.

هێربرت مارکیوزه‌ی فه‌یله‌سووف و بیرمه‌ندی په‌یره‌وی فرانکفۆرت، ئەو که‌سه بوو که سالی ۱۹۵۷ پێشه‌کی بۆ کتیبی (مارکسیزم و ئازادی) نووسی و ره‌نگ بێت ئەو له‌و بیرمه‌نده باشانه بێت که له‌سه‌ر دیدگای مرۆقباوه‌ری مارکس پرۆای خۆی نووسی بێت: «زۆر که‌س پرۆایان وایه نووسینه فه‌لسه‌فیه‌کانی مارکس که پێش ره‌خنه‌کانی بوون له‌ ئابووری سیاسی، زه‌مه‌ینه‌سازی ئابووری و سیاسه‌تی مارکسی بوون. پاش سه‌رده‌میکی درێژ له‌ فه‌رامۆشی، یان نه‌زانین، ئەم نووسینه فه‌لسه‌فیه‌یانه له‌ ده‌یه‌ی ۱۹۲۰ و به‌تایبه‌تی له‌دوای بلا‌وبوونه‌وه‌ی ده‌قی ته‌واوی (ئایدیۆلۆژی ئەلمانی) و «ده‌ستنوسه‌ ئابووری و فه‌لسه‌فیه‌یانه‌کان» که‌وتنه مه‌یدانی باس و گرنگیدان. له‌گه‌ڵ ئەوانه‌شدا هێشتا به‌کسان کردنی (قۆناغی) فه‌لسه‌فی له‌گه‌ڵ (قۆناغی) ئابووری و سیاسیدا تیوری

مارکسی روون نه‌کرده‌وه (له‌وانه‌شه به‌پێی پێوست نه‌یتوانی بکاته‌وه، چونکه گرنگترین بازنه‌ی پێوه‌ندی نیوان ئەو دوو قۆناغه مانای (گرۆندریسه، بنه‌ماکانی ره‌خنه‌ی ئابووری سیاسی ۱۸۵۷ - ۱۸۵۸) که سه‌ره‌تا له‌ سالانی ۱۹۳۹ و ۱۹۴۱ بلا‌وبوونه‌وه، هێشتا نادیاربوون).

روانگه‌ی مرۆقباوه‌ری مارکس (له‌دوای سه‌رده‌می ناوبراو) نه‌ک ته‌نیا ئەوه‌یان سه‌لماند که ئابووری و سیاسه‌تی مارکسی به‌ته‌واوی فه‌لسه‌فین، به‌لکو فه‌لسه‌فه‌ش له‌سه‌ره‌تای ئابووری و سیاسه‌ته‌وه دیت، یان روانگه‌ی فه‌لسه‌فی بۆ مرۆق ده‌کرێته به‌رنامه، یان میتودی تیگه‌بێشتن له‌ سیاسه‌ت و ئابووری مارکسی. تیوری مارکس له‌ژێر کاریگه‌ری دیالیکتیکی میژوویدا ده‌رده‌که‌وێت و روون ده‌بێته‌وه و به‌تاکام ده‌گات و سه‌ره‌تاکه‌شی ناسین و تیگه‌بێشتنی هه‌لومه‌رجه‌کانی کۆمه‌لی سه‌رمایه‌دارییه. چه‌مکی مارکس بۆ بنیادانی فه‌لسه‌فی مرۆقباوه‌ری له‌وتیه ده‌ست پێ ده‌کات که: کۆمه‌لی ئیستا (سه‌رمایه‌داری) و (دیموکراسی) پێشمه‌رجه‌کانی بوونیکی مرۆقانه‌ی ئازاد و عه‌ملانی فه‌راهه‌م ده‌کات، به‌لام بۆ خۆی رێگه‌ له‌ به‌دییه‌پێنانی ئازادی و عه‌قل، چونکه سوود وه‌رگرته‌ی خراپی باو و ده‌سه‌لاتدار له‌ زاراوه‌ی «ئازادی» رێگری سوود وه‌رگرته‌ی باشه له‌م چه‌مکه. مارکس پرۆای به‌وه‌یه که کۆمه‌لی سه‌رمایه‌داری پێشمه‌رجه‌کانی ژبانی بێ ره‌نج و زه‌حمه‌ت، هه‌ژاری، بێدادی و نا ئارامی فه‌راهه‌م ده‌کات و له‌ هه‌مان کاتیشدا ره‌نج و زه‌حمه‌ت، هه‌ژاری، بێدادی و نا ئاسوده‌یی به‌رده‌وام ده‌کات.

مارکس «به‌های» ئەم ئامانجه‌ی نه‌خسته ژێر پرسیارو گومان، ئەو «مرۆقباوه‌ری» وه‌ک فه‌لسه‌فه‌یه‌ک له‌ناو فه‌لسه‌فه‌کانی دیکه‌دا نه‌خسته‌روو، به‌لکو به‌ناوونیشانی هه‌لومه‌رجی واقیعی و میژوویی، یان شێوازیکی له‌ شایسته‌یی میژوویی و مرۆبی کرده رێبازی خۆی: هه‌لومه‌رجی کۆمه‌لایه‌تی بۆ هێنانه‌دی «تاکێ به‌ره‌مه‌ندی هه‌مه‌لایه‌نه»، له‌کاتێکدا دیته‌ دی که هه‌لومه‌رجه‌کانی بوونی کۆمه‌لایه‌تی ده‌سه‌لاتدار که رێگرن له‌م ئامانجه، ئالوگۆریان به‌سه‌ردا بێت. مارکس «به‌ها»ی کۆمه‌لی مرۆبی (سۆسیالیزم) وه‌ک رێبه‌ری ئەندیشه و کار په‌سه‌ند ده‌کات، به‌و شێوازه‌ی که به‌های سه‌لامه‌تی و ته‌ندروستی ده‌بنه پێوه‌ریکی، یان رێنماییه‌ک بۆ

دیاریکردنی نه خوشی و چاره سه رکردن. تیوری مارکسی، تابووری سیاسی و سه رمایه داری (له ناوخویدا و بو خۆی) باس و شیکردنه وه نه کردوه، به لکو به پیتی پیوه ریک له دهره وهی نه و پژیسه شی ده کاته وه، واته به پیتی نه و توانایی و نه گهره میژوو بیانه که ده بنه نامانجه واقعی و راسته قینه کانی کار و خه بات. بیرورای مارکس وهک تیوریکی ره خه گرانه له سه ره تا وه تا کو تایی له دوو ره هه ندادیه: شیکردنه وهی کومه لی ئیستا له به رانه ر توانایی و هیزه بابه تی و میژوو بیه کانی خودی کومه ل. نه م تایسه مهندییه دوو ره هندی هیه و له یه کیتی نیوان فه لسه فه و تابووری سیاسیدا به رجه سته ده بیت، فه لسه فه ی مارکسی و ره خه له تابووری سیاسی (له روانگی تابووری مرؤقا به تیبه وه) و هه ر یه کیک له چه مکه تابوورییه کان بو خو یان چه مکی فه لسه فیشن، بروای مارکس بو نازادی و مرؤقا به وهری نیشانی دده ات هونه ریتربن و زیره کترین شیکردنه وهی تابووری نه و له ره وتی به ره مه پینان و نالوگوری کالاییدا به نه نذازه ی ره خه ی نه و له هیگل و تیزه کانی دهراره ی فیو رباخ بروادار و پایه نده به فه لسه فه ی مرؤقا به وهری.

نایدیای «مرؤقا به وهری» ته نیا خواستگا و نامانجی تیوری مارکس نییه، به لکو گه وهه ری فه لسه فه که ی نه وه و نه وه شمان نیشان دده ا که توخم و پرسه ریشه ییه کانی نازادی خوازی و ئانارشیستی (دژه ده سه لاتی) نه و تیوره یه به ئاشکرا دهرده که ون. سو سیالیزم خۆی نه ک له رزگاری و سازماندانی کاردا ده بینن، به لکو له «هه لوه شان وهی»، یان ره تکرده وهی کاردایه. تا نه و کاته ی که خه باتی مرؤف به رانه ر به سروشت به دیه پینه ری ره نج و نازار بیت بو به ره مه پینانی نیازه کانی ژیان، نه وه ی که له م زه مینه و قه له مپه وه دا له ئاکامدا به ده ست دیت، ته نیا ریکه ستنی کومه لایه تی و راسته قینه ی عه قلاتیه تی کاره. له قوناغی پیشه سازی پیشکه و توودا، جیگیرکردنی نه م پرسه «ته نیا» یه ک پرسی سیاسیه. به بروای مارکس نه م کیشه یه ده بیت به شو رشیک چاره سه ر بکریت که ره هندی به ره مه پینان بخاته کو نترۆلی گشتی «به ره مه پینه رانی راسته خو»، به لام نه مه ش نازادی نییه، نازادی هه مان نه و ژیا نه بی ره نج و نازار و نائارامیه یه: یاریی تواناییه کانی مرؤقه. به ده ست هینان و به ئاکام گه یاندنی نازادی پرسی زه مان و کاته: که مکردنه وهی کاتی کاری رۆژانه بو که مترین راده

که چه ندایه تی به چونا یه تی ده گوریت. کومه لی سو سیالیستی نه و کومه له یه که له ویدا کاتی نازاد نه ک کاتی کار ده بیته پیوه ری کومه لایه تی سامان و ره هه ندی بوونی مرؤف (تاک).

مارکس له کتییی گرؤ ندریسه دا ده لیت: «له تابووری راستینه دا پاشه که وت کردن بریتیه له ده سترته وه له کاتی کاردا، به لام نه م پاشه که وته له گه ل ته کامولی داها ت هینه ردا یه کسانه. له به ر نه وه به دلنایی چاوپوشن نییه له چیت، به لکو گه شه ی تواناییه کانی به ره مه پینان و به ئاکام گه یاندنی توانایی و هوکاره کانی چیت و خوشی ده بنه پیوه ر. توانایی به ره مه ندی بو چیت و خوشی مه رج و پیوه ره بو خودی چیت و خوشی وهرگرتن، نه م تواناییه ش بریتیه له هه مان گه شه و توانایی تاک و داها ته کان. پاشه که وتی کاتی کار به مانای زیاد بوونی کاتی نازاده، واته نه و کاته ی بو گه شه و ته کامولی تاک پیویسته.

مه زنتربن هیزی به ره هم هینان نه و هیزه یه که له سه ر داها ته کانی کار کاریگه ر ده بیت. له و کاته دا کار ناتوانن، یان نابیت له دژایه تیدا بیت له گه ل کاتی نازادی تاکه کان - به پیچه وانه ی دیدگای تابووریناسانی بو ژو رای که به ره هم و کاتی کار به دو ژمن ده ناسن. به لای نه وانه وه کار ناتوانن بیت به شیوازیکی خوشی و کاتی نازاد که کاتی تایه تی و خوشیه بو تاک و چالاکیه کی والا تره و به ره مه که شه ی به بکه ری جیاواز و نازاد نالوگور ده کات.»

نه مه وینای کومه لیکه که (کاری تاک له گه ل کاتی نازادی نه ودا ناکوک نین و ده بنه ناوونیشانی سه رده میک که هه رده ووکیان (واته کار و کات) هی تاکن. له و سه رده مه دا ره وتی به ره مه پینانی نیاز و پیوستیه کان له ژیر کو نترۆل و ریکه ستنی تاکه نازاده کاند، هه لومه رج و هوکاره کانی به کاره پینانی نازادی به مه به ستنی «هینانه دی خوشی» فه راهه م ده کات. نه گه ر سو سیالیزم مه رجدار بیت به که مکردنه وهی کاری «ته واو پیوست» تا راده ی نه وه ی که پیوه ندی نیوان کاتی کار و کاتی نازاد و خوشیه کانی ژیان گرنگتر و بالاتر ده بن له کاتی کار و دابینه کردنی ژیان و ژیا نکردن پیچه وانه ده کاته وه، واته کاتی نازاد و خوشیه کانی ژیان گرنگتر و بالاتر ده بن له کاتی کار و دابینه کردنی ژیان. له و کاته دا سو سیالیزم پیویستی به به ره مه پینانی پیشه سازییه کی پیشه وه تا بالاترین ناستی ته کولوژی و زانستی، بو یه

تیگه‌یشتنی مارکس له شۆرشى سۆسیالیستی له حوکمی رووداوی کۆتاییه له سه‌رمایه‌دارى پێگه‌یشتوو. ئەم پێوه‌ندییهى نیوان سه‌رمایه‌دارى و پێشه‌سازى کردنى پێشکه‌وتوو ته‌نیا یه‌ک پێوه‌ندى ته‌کنیکی - ئابووری نییه، به‌لکو وابه‌سته‌یه له‌گه‌ڵ پێگه‌یشتنی ئەو به‌شه له توانایی مرۆیییه‌کان که ده‌بنه هۆی گه‌شه‌ی مرۆقی نازاد (یان به‌ ده‌رپینی مارکس فره‌لایه‌ن)، به‌تایبه‌تى ده‌بنه هۆی گه‌شه‌ی «هۆشیاری». له‌ تیوری مارکسدا زاراوه‌ی هۆشیاری، مانای ناوه‌کی و تاییه‌تى هه‌یه که مرۆف و لێ ده‌کات ناگای له‌ تواناییه‌کانی کۆمه‌ڵ و پێگری و سه‌رکۆته‌کانی ئەو تواناییه‌ و هه‌یزانه‌ بێت، یان له‌ جی‌او‌ازی نیوان به‌رژه‌وه‌ندییه سه‌ربه‌خۆ و راسته‌قینه‌کان ناگادار بێت.

به‌م شێوه‌یه هۆشیاری ده‌بێته ناگایی شۆرشگێڕانه که «نه‌فیکردنی دیاریکراوه» بۆ کۆمه‌لگای ده‌سه‌لاتدار و به‌ مانا ته‌واوه‌که‌شی ده‌بێته هۆشیاری سۆسیالیستی.

گه‌شه‌ی هۆشیاری له‌م چه‌مکه‌دا پێویست بوونی مافه یاساییه‌کانی مه‌ده‌نی و سیاسی وه‌ک نازادی نه‌ندێشه و به‌یان و نازادی کۆیونه‌وه‌و رێکخراو بوون، نازادی چا‌په‌مه‌نی ده‌کاته ئەو نیازه گ‌رنگه‌ی که کۆمه‌لێ پێشکه‌وتوو سه‌رمایه‌دارى بتوانن فه‌راهه‌میان بکات. د‌نیایی مارکس له‌سه‌ر تیور و ر‌ی‌بازی د‌یموکراسی وه‌ک ق‌و‌ن‌اغی پ‌ێ‌شه‌کی و زه‌مینه‌ی س‌ۆ‌سی‌الی‌زم، نه‌ک وه‌ک سه‌رپۆش، یان «زمانی ره‌مزی» و تا ئەو ر‌اده‌یه‌ش گ‌رنگ و شایسته‌یه وه‌ک چه‌مکه‌تی بنیادی که جی‌او‌ازی نیوان د‌یموکراسی «بۆرژوا‌یی» و د‌یموکراسی س‌ۆ‌سی‌الی‌ستی له گ‌رنگی ئەم تیوره که‌م نابێته‌وه.

دیالیکتیکی م‌ی‌ژ‌و‌ویی که تیوری و کار، فه‌لسه‌فه و ئابووری سیاسی پ‌ێ‌که‌وه ده‌به‌ست‌ی و سه‌رمایه‌دارى و س‌ۆ‌سی‌الی‌زمیش پ‌ێ‌وه‌ند‌دار ده‌کات. به‌پروای ر‌ایا د‌و‌ن‌ای‌ش‌ک‌ایا ئەو ه‌ی‌زه یه‌ک‌یتی به‌خشه‌یه (نه‌ک ر‌ژ‌ی‌م‌یک‌ی جه‌زمی) که ده‌ب‌ی‌ته ناسین و ه‌و‌ش‌یارى بۆ په‌ی‌ج‌ورى م‌ی‌ژ‌و‌ویی. ئەو کاته گه‌شه و پ‌ێ‌گه‌یشتنی خودی مارکسیزمیش له تیوری و کاردا ده‌ب‌ی‌ته پا‌به‌ندى ئەم په‌ی‌ج‌وره. س‌ۆ‌سی‌ال د‌یموکراسی له‌لایه‌ک و ل‌ین‌ی‌زم و ستالینیزمیش له‌لایه‌کی د‌یکه‌وه ده‌ب‌یت به‌پ‌تی کارب‌گه‌ری م‌ی‌ژ‌و‌ویی نیوان تیوری و پ‌راکتیک داوه‌رییان له‌سه‌ر بک‌ر‌یت. ر‌ی‌بازی مارکس، یان دیالیکتیکی م‌ی‌ژ‌و‌ویی به‌و ر‌اده‌یه ت‌ی‌ده‌ک‌وش‌ی که «س‌روشت باوه‌ری

ته‌واو، یان باوه‌ری راستینه چۆن خۆی له ئایدیالیزم و ماتریالیزمیش جی‌اده‌کاته‌وه و له هه‌مان کاتیشدا حه‌قیقه‌تى یه‌ک‌یتی به‌خش هه‌ردووکیانه.» بۆیه مارکس یه‌که‌م فه‌یله‌سوفه که له سنووردارییه‌کانی فه‌لسه‌فه فراوانتر ده‌روات و له دیدگای ژيانى کرده‌یی و نیازه زیندوو‌ه‌کانی مرۆقه‌وه پرسى بنیادی فه‌لسه‌فه وه‌ک ره‌وش‌یکى به‌راستی زانستی ئالوگۆرى شۆرشگێڕانه و ناسینی جیهانی واقعی شی ده‌کاته‌وه، سه‌رئه‌نجام مارکس له سنووره‌کانی فه‌لسه‌فه و ئایدیالیزم و ماتریالیزم و سیاسه‌ت... تاد فراوانتر ده‌روات و میتود و پروای خۆی له‌سه‌ر حه‌قیقه‌ت و نیازه‌کانی مرۆف داده‌ن‌ی‌ت، ئەمه‌ش ئەو کاره بوو که ئەوانه‌ی دوای خۆی به‌ناوی مارکسیزم و ل‌ین‌ی‌زم و س‌ۆ‌سی‌ال د‌یموکراسی و چی و چی نه‌یان‌کرد. له‌کاتێکدا مارکس له ژيانى زیندوو و نیازه کرده‌ییه‌کاندا خه‌بات و بیربیری ده‌کرد، ئەوان مرۆقیان له چوارچێوه‌ی چه‌مک و بیروباوه‌ری و ئایدیۆجیاکاندا دیل ده‌کرد. (٣)

په‌راویزه‌کان:

- ١- د‌ک‌تر مرتضی محیط، کارل مارکس (زندگی و دیدگاه‌های او)، بخش اول، نشر اختران، چاپ سوم ١٣٨٥، ل ل ١٣٢ - ١٥٠.
- ٢- بابک احمدی، مارکس و سیاست مدرن، نشر مرکز، چاپ پنجم ١٣٨٨، ل ل ٥٤٦-٥٨١.
- ٣- ر‌ایا د‌و‌ن‌ای‌ش‌ک‌ایا، مارکسیزم و آزادی، برگردان حسن مرتضوی، فریدا آفاری، نشر دیگر، چاپ اول ١٣٨٥، ل ل ٧ - ٢٥.